

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT.

GEMEENTE GOIRLE

INHOUD:

1. Woord vooraf
2. Criteria
3. Werkwijze
4. Historische karakteristiek van Goirle
Landschap
Nederzettingen
Bebouwing en groenelementen
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen.
6. Literatuurlijst
7. Foto overzicht
8. Kaart gemeente Goirle (bijlage).

1. WOORD VOORAF

Dit overzicht van cultuurhistorische waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Goirle, maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen. In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", ofschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria-optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn.

Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1984 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO, allen werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, december 1984.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering

- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)-type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.
- Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria
 - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
 - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
 - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
 - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
 - het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
 - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.
- Sociaal- en cultuurhistorische criteria
 - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
 - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
 - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld. Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende *instrumentarium*.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers

- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN GOIRLE

Landschap

De Gemeente Goirle bestaat uit de dorpskom met omliggende buurtschappen. Enkele buurtschappen zijn door na-oorlogse uitbreidingen binnen de kom komen te liggen, zoals het Ven en Hoogereind, thans Frankische Driehoek, dat in hoofdvorm nog is te herkennen. In het zuid-oostelijk deel van de gemeente ligt een deel van het landgoed Gorp en Rovert, dat doorloopt in de gemeente Hilvarenbeek.

Goirle wordt in het noorden begrensd door de beek de Katsbogte, tevens de grens met Tilburg; in het oosten door de Oude Leij en Rovertse Leij, tevens begrenzing met Hilvarenbeek; in het zuiden door de Belgische grens, en in het westen door de bovenloop van de Donge (die hier ook Leij heet) die de grens vormt met de gemeente Alphen en Riel. De Poppelsche Leij, die deels de Belgische grens vormt vloeit even ten zuiden van de bebouwde kom samen met de Rovertsche Leij, waarna ze als Nieuwe Leij verder gaan. De Oude Leij is weer een afsplitsing van de Nieuwe Leij. Deze vormt de grens met Hilvarenbeek.

Goirle ligt op ca 16 meter N.A.P. De akker- en heidegebieden liggen soms hoger tot ca 19 meter, nabij Ooievaarsnest zelfs tot ca 21 meter. De beekdalen liggen beduidend lager en hebben een verloop van ca. 16 meter in het zuiden tot ca. 11 meter bij de Tilburgse grens.

De bodem bestaat voornamelijk uit dekzand. De beekdalen hebben een lemig karakter en plaatselijk treedt veenvorming op. Het dekzand is in de periode van tijdens en na de laatste ijstijd, ca 10.000 jaar geleden, door wind- en water afgezet. De waterlopen hebben, aanvankelijk met smeltwater, geulen in het dekzand uitgesleten. Langs de beken zijn oeverwallen afgezet.

In grote lijnen kan het landschap van Goirle onderscheiden worden in:

- a. De beekdalen van de Donge en Leij met graslanden, de vroegere beemden.
Opmerkelijk en kenmerkend voor zeer oude bewoning is de aanwezigheid van oude graslandbodems vooral langs de Rovertsche Leij. Deze bodems hebben een humuslaag van meer dan 50 cm dikte, ontstaan door eeuwenlange bemesting.
- b. De dorpskom van Goirle met omliggende buurtschappen, bestaande uit bebouwing met erven.
- c. De akkers en weilanden rondom de dorpskom. De oude akkerbodems met een humuslaag van 50 cm of meer zijn gedurende de middeleeuwen ontstaan door bemesting vanuit de potstal met toegevoegde plaggen. Een deel van de akkergronden zijn na de tweede wereldoorlog onder de uitbreiding van Goirle verdwenen.
- d. Heideontginningsgebieden ten westen en ten zuiden van de bebouwde kom op de voormalige Brakelsche heide, de Overheide en delen van de Rechte heide. Deze zijn vooral tussen de wereldoorlogen tot stand gekomen.
Naast landbouwgebied is de heide beplant met naaldhout, met name bij Nieuwkerk en in Gorp en Rovert.
- e. Het heide en vennengebied van de Rechte hei en Gorp en Rovert, deels met al dan niet spontaan naaldhout gemengd.

Vooral in en langs de beekdalen is het oude cultuurlandschap van Goirle nog goed herkenbaar met kleinschalige grasland en hakhoutpercelen en akkergronden op de hogere gronden. De oude dorpskern ligt op de oeverwal van de Leij. Een zeldzame situatie is de grens van de Rechte hei met de Donge ten oosten van Riel.

Nederzettingen.

Goirle is een beekdalnederzetting langs de Leij. De middeleeuwse nederzetting bestaat uit twee parallel liggende wegen met verspreide bebouwing, waaronder de kerk met toren, op de oeverwal.

Goirle met de buurtschappen Abkoven, Bakertand en HoogerEind (met het Ven) liggen in een krans om een centraal akkergebied, de Groote Akkers. Door de naoorlogse woningbouw is de krans minder herkenbaar geworden. Ten zuiden liggen Nieuwkerk, langs de Donge, en Corp en Rovert langs de Rovertse Leij.

Goirle Dorpskom.

De Kerkstraat met de verlengde Bergstraat vormen een goed voorbeeld van een beekdalnederzetting. De oudste bebouwing ligt in een langgerekte hooggelegen strook evenwijdig aan de Leij met graslanden (de vroegere beemden of hooilanden). Vanaf de hoofdstraat lopen verschillende weggetjes dwars op en over de Leij, veelal met de aanduiding "Dijk". Ten noorden ervan liggen de akkergronden en daarbuiten de uitgestrekte heide.

Op de grens van de Kerkstraat en Bergstraat staat de Middeleeuwse toren van de St. Janskerk. De overige bebouwing heeft een 19e eeuwse straatbeeld. Karakteristiek is de afwisseling van woonhuizen en textielfabriekcomplexen. De vestiging van de fabrieken hangt direkt met de aanwezigheid van beekwater samen. Vooral de zuidkant van de Bergstraat en Kerkstraat met aansluitend beekdal kan voor Brabant als een belangwekkend voorbeeld gelden van een geïndustrialiseerd dorpsbeeld. De aansluitende, meer landelijke sfeer van Abkoven geeft daaraan een extra dimensie.

In de latere 19e eeuw is de Tilburgse weg, Kloosterstaat e.d. bebouwd. Na de 2e wereldoorlog is er ten zuiden van de dorpskom nieuwe industrievestiging gekomen en groeide Goirle uit tot een forenzengemeente.

Abkoven bestaat uit verspreide boerderij- en woonhuisbebouwing. Markant is het terugliggende complex van de Leeuwenhoeve in het Leijdal. Opmerkelijk is ook de Abkovensedijk met oude boerderij pal naast de beek. De buurtschap ligt temidden van oude akkerbodems.

Bakertand is een vrij gave boerderijengroep. Het verband met de waterloop de Katsbogte is door de Rijksweg Eindhoven- Breda vrijwel verloren gegaan.

Enkele boerderijen hebben een reeks snoeilindes en het landelijke karakter wordt nog geaccentueerd door de keienbestrating. Aan de zuidkant grenst Bakertand aan het grote gemeenschappelijke akkercomplex met Abkoven.

Aan de noordzijde zijn de voormalige beemdpercelen herkenbaar.

Hoogereind is als driehoekige plaats nog herkenbaar met een drietal boerderijen die verspreid tussen de nieuwbouw uit de zeventiger jaren ligt.

Gorp en Rovert is op te vatten als een kasteelgehucht met verspreide boerderijen. Ook blijkens de oude akkerbodems in de gemeente Hilvarenbeek betreft het een oude ontginning.

Nieuwkerk is een voorbeeld van een kloostervestiging met kapel in een heide-ontginningsgebied. Het dankt zijn ontstaan aan de R.K. schuilkerk die net over de Belgische grens stond en waaraan de huidige kapel nog herinnert. De boerderijvestingen kunnen echter ouder zijn. Vooral Nieuwkerk 3 met omgrachting is opvallend. Vanaf deze boerderij leidt de Dodedreef naar een familiegrafkelder. Enkele boerderijen vallen onder België.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen.

Goirle geeft een ontwikkeling van ongeveer drie eeuwen te zien van boerderijbouw in Brabant. De vermoedelijk oudste boerderij, de "Nieuwe Hoef" is van het begin van de 18e eeuw of ouder. Het is in aanleg een driebeukige langgevelboerderij met dwarsdeel en aangebouwd bakhuis. Opvallend zijn de kruis- en bolkozijnen. Uit dezelfde tijd is de langsdeelschuur op het heemerf, afkomstig uit Gilze. 18e of vroeg 19e eeuw kan nog zijn Abkovenseweg 33, een langgevelboerderij met langsdeel. De deeldeuren hebben gemetselde korfbogen. Naast de boerderij staat een langsdeelschuur.

De oude boerderijen hebben in het algemeen een driebeukig ankerbalkgebint.

In dezelfde traditie gebouwd zijn de boerderijen van rond het midden van de vorige eeuw. Genoemd kunnen worden de langgevelboerderij Bakertand 4 met dwarsdeel, Dorpsstraat 2 B met dwarsdeel en originele vensters en aangebouwd bakhuis, en Frankische Driehoek 34 die overigens door architect J. Bedaux sterk verbouwd is. Van Nieuwkerk 3 is nog het bakhuis en de dwarsdeelschuur behouden gebleven.

In de latere 19e eeuw zien we boerderijen met balkdragende muren. De lange gevel en indeling blijven nog traditioneel. Goede voorbeelden zijn: Abkovense weg 20, en Bakertand 3. Soms zijn ze onttrokken aan de agrarische bestemming maar behouden ze toch hun karakter zoals Frankische Driehoek 20 en 29, en van Hogendorpplein 73. Tot in de 20e eeuw zijn de boerderijen nog vaak zeer traditioneel van vormgeving blijkens de Leeuwenhoeve, Abkovenseweg 25 (1904, met oudere dwarsdeelschuur) en Bakertand 5 van 1910.

Woonhuizen.

Als oudste huis van Goirle kan vermoedelijk Hoogeindseweg 5 worden aangemerkt, waarvan een gedeelte als bedrijfsruimte gedient kan hebben. Het landelijke huis van 1817 met een dwarsgevel van vier traveeën en 25 ruitsschuiframes. Het huis heeft balkdragende muren en is in de latere 19e eeuw deels bepleisterd. Van rond het midden van de 19e eeuw zijn Tilburgse weg 53 en 94 met drie traveeën en centrale ingang. Evenals Dorpsstraat 14-16 die iets ouder kunnen zijn, zijn dit mogelijk nog voorbeelden van de zeldzaam geworden wevershuizen, zoals die in Tilburg nog een aantal te vinden zijn. Latere typen met vergelijkbare gevelindeling zijn b.v. Dorpsstraat 60-62 en Kloosterstraat 34. Kenmerkend is dat de gevel van het bedrijfsgedeelte breder is dan het woongedeelte. Afwijkend is het wevershuis Nieuwe Rielseweg, het Smiske, met de korte gevel naar de straatzijde. Dit huis dateert uit de 18e eeuw. Van de vroegere woonhuisvormen noemen we nog Bergstraat 32, recent gesloopt, de voormalige pastorie. Het is een dwarshuis met uitbouw aan de voorzijde, in de loop van de 19e eeuw bepleisterd.

Van de woningen van de fabrieksarbeiders uit de tweede helft van de 19e eeuw zijn er nog maar enkele gave exemplaren overgebleven. Genoemd kunnen worden: Abkovenseweg 19, Bergstraat 90-96, Dorpsstraat 37 en 45, Kerkstraat 9, 34-36, Watermolenstraat 3-9, Tilburgseweg 39, 60-62 en Kloosterstraat 52. De huizen kenmerken zich door het ontbreken van een

verdieping en hebben meestal een zadeldak waarvan de nok evenwijdig aan de straat loopt. Van het begin van deze eeuw dateren Tilburgseweg 49, 67-69, Dorpsstraat 24-28, Kloosterstraat 58, Molenstraat 64-68 en 74-76. Rond de eeuwwisseling komt de mansardekap steeds meer in de mode. De gevels worden versierd met tegels en gietijzeren ankers.

Voorbeelden van kopse huizen met gezwenkte topgevels en kroonlijsten zijn Dorpsstraat 1, Kerkstraat 33, 35 en Kloosterstraat 38. Ze zijn traditioneel gebouwd met handvormsteen rond 1860-70.

Meer stedelijke allure hebben een aantal huizen van de latere 19e eeuw en van rond de eeuwwisseling aan de Kerkstraat, Tilburgseweg en Kloosterstraat. Meer dan bij de arbeidershuizen kunnen we hier spreken van een bepaalde bouwstijl, veelal met neobarokke, renaissance of jugendstil-detaillering. Markant is Kloosterstraat 12, een italiaans aandoende villa met jugenstildetails. Klassiek aandoend is de fabrikan-tenvilla Blanca" aan de Tilburgseweg. Kerkstraat 10 heeft een rijk gedetailleerde neobarokke gevel, naast nr. 12, Villa Agatha met hoek-toren die een heel ander karakter heeft.

Enkel gave, meer gedetailleerde eenlaags dorpswoonhuizen zijn Kerkstraat 20, 27 en Kloosterstraat 9.

Soms hebben huizen vanwege hun functie een eigen karakter zoals het voormalige tolhuis "de Barrière" van 1855 en Nieuwkerk 5 een boswach-tershuis dat een beetje doet denken aan de zwitserse chalêtstijl. Opmerkelijk zijn ook de houten huizen Tilburgseweg 119 en 172 van het begin van de 20e eeuw.

Curieus zijn een tweetal jachthuizen in Gorp en Rovert, waarvan één met hoge bakstenen uitkijktoren, herinnerend aan de St. Hubertustoren op de Hoge Veluwe van architect Berlage.

Vermeldenswaard in Goirle zijn een aantal woonhuizen en woonhuisprojec-ten die voor de geschiedenis van de moderne architectuur van betekenis zijn.

Aan de Dr. Ariënsstraat (met Wildpleintje, Spinnerijstraat en St. Jansstraat) is in 1919 een tamelijk vroeg voorbeeld te zien van een volkswoningbouwproject van een woningbouwvereniging ontworpen door de architecten Ir. Machen en Meijneken. Het betreffen eenvoudige bakstenen huizen met detaillering in het metselwerk verwand aan Amsterdamse-schoolstijl. De wat rijkere huizen aan de Tilburgse weg 156-162 en de spiegelende 164-170 zijn qua vormgeving te vergelijken. Karakteristiek voor het historiserende bouwen tussen de wereldoorlogen is het werk van architect Jos Bedaux: Tilburgseweg 182, 108 en Dr. Keijzerlaan 2. De villa Bergstraat 28 kan hier ook bij genoemd worden, en de woningbouw aan de Emmastraat, van ca. 1940 waarvan de kophuizen met zware trapge-vels in Krophollerstijl opvallen.

Van de naoorlogse woningbouw noemen we nog het werk van Jos Bedaux, onder invloed van de z.g. "Bossche school": Dr. Keijzerlaan 4a 10, 12 en Tilburgseweg 195a en 125b.

Kerkelijke bebouwing.

Van de middeleeuwse St. Janskerk prijkt nog de 15e eeuwse bakstenen toren. De driebeukige kruiskerk in neogotische stijl naar ontwerp van architect Jos Th. Cuijpers is van 1897. Achter de kerk staat een kleine kapel van ca. 1930 met neogotiserende vormgeving en klokketorentje. Markant is de veel nieuwere kruiskerk van architect de Bever van 1939, aan de van Malsenstraat in de traditionalistische baksteenbouw van de Delftsseschool.

In Goirle staan een drietal kloosters. In de kloosterstraat staat het fratershuis, gebouwd in 1890 en 1915, een U-vormig complex met opvallende torenvormige ingang. Huize Nieuwkerk van de Zusters Franciscanessen, voorheen van de missionarissen van de H. Familie, is eveneens van het einde van de 19e eeuw met latere uitbreiding. Het is een herenhuisachtig gebouw met pilastergevel. Aan de straatzijde is de kapel van 1913 met gotiserende vormgeving en klokketorentje. Van ca 1950 is het missiehuis van de Heilige Familie aan de Tilburgseweg. Het is een eenvoudig bakstenen gebouw met klokketorentje op de nok.

Aan de Vennenweg ligt nog een Mariakapel van 1952 van architect Jos Bedaux.

Het is torenachtige ruimte met absis.

Bedrijfsbebouwing.

Mede door de aanwezigheid van de Leij was Goirle een ideale plaats voor de vestiging van textielindustrie. Uit oogpunt van cultuurhistorie is met name de fabriek van van Puijenbroek, nu HaVeP, interessant. Opvallend zijn de sheddakfabriekshallen, deels met roosvensters, en de bebouwing aan de Watermolenstraat met fraai gedetailleerde bakstenen schoorsteen.

Aan de Kerkstraat is de tapijtfabriek en Besouw gelegen, van rond de eeuwwisseling, met pilastergevel en sheddakfabriekshallen. Eveneens aan de Kerkstraat staat een meubelfabriek van het begin van deze eeuw met bakstenen pilastergevel.

Naast de grotere fabrieken vinden we in Goirle nog restanten van de vroegere kleine ambachtelijke bedrijvigheid, die tendele aan de industriële ontwikkeling vooraf ging. Bij de woonhuizen zijn de weverhuizen al aan de orde geweest.

Vaak vinden we bebouwing waarbij woning en bedrijfsruimte is gecombineerd, maar waarvan de functie niet direct duidelijk is zoals bij Dorpsstraat 57-59 en Tilburgseweg 60-62.

Een sierraad voor het dorpsbeeld vormen een tweetal bergkorenmolens van ca. 1875 aan de Molenstraat en de Nieuwe Rielseweg.

Diversen.

Voor de geschiedenis van het onderwijs zijn er in Goirle enkele belangwekkende objecten te vermelden. Van 1866 (of misschien ouder) is schoolstraat 5-5a, de vroegere bovenmeesterswoning van de openbare school. Van de 50er jaren van deze eeuw zijn een tweetal scholen aan de van Malsenstraat gekenmerkt door een strakke moderne vormgeving met enkele historiserende toegevoegde details zoals frontons. De openluchtschool St. Domenico Savo uit 1952, verwant aan de Bossche schoolstijl is van architect J. Bedaux.

Opmerkelijk en zeldzaam in zijn soort is het voormalige dorpscafé, Kerkstraat 22-24 van ca. 1905 met drie dubbele openslaande deuren onder rondbogen.

Tenslotte kan genoemd worden de familiegrafkelder met kruisgewelf aan de Dodedreef.

Artefacten.

Een aantal objecten zijn typerend voor de katholieke devotie. Een tweetal wegkruisen met corpi siert het dorp. Aan de Abkovenseweg staat een kruis van ca. 1920, dat aan de Tilburgseweg, langs een achterpad achter nr. 176, is van ca. 1950. Aan het begin van de Tilburgse weg staat een H. Hart beeld van ca. 1920.

Van de 1e wereldoorlog dagtekent een gedenkmonument dat bestaat uit een als een ruwe boomstam gehouwen hardstaan op een bakstenen sokkel. Van de 2e wereldoorlog is een gedenkteken in de vorm van een grote veldkei in het landgoed Gorp en Rovert.

Voorts wordt de Belgisch-Nederlandse grens gemarkeert door diverse grenspalen, deels in gietijzer met kroon en wapen van rond het midden der vorige eeuw, en deels jongere typen in hardsteen.

Andere artefacten zijn nog de hekwerken en stoeppalen ca. in de Kerkstraat en inrijpoorten waarvan die van de Leeuwenhoeve, Abkovenseweg 25, met pilaren en wapenleeuwen de opvallendste is.

Groenelementen.

Van de vroegere erfbeplanting is veel verdwenen. Plaatselijk zijn er snoeilindes voor de boerderijen onder andere bij Dorpsstraat 2B en 45, Abkovenseweg 20, Baktertand 4, van Hogendorpplein 73 en Nieuwe Rielseweg 9-11. Fraaie erfbeplanting zien we bij de Leeuwenhoeve aan de Abkovenseweg met onder andere paardekastanje, walnoot, beuk en een oude beukhaag. Rondom de Nieuwe Hoef in Gorp en Rovert staat grote eiken en beuken en een oude buxusboom op het erf.

Opmerkelijk is een zeer lange oude beukhaag langs Kerkstraat 9 in de richting van de Nieuwe Leij.

Enkele villa's aan de Kerkstraat, Bergstraat en Tilburgseweg hebben grote tuinen met allerlei heesters, bomen en afgrenzend hekwerk.

Waardevol is de eikenbeplanting van ca. 140 jaar langs de Tilburgse weg.